

TİETZE, Andreas

ler Akademisi'nde bulunmaktadır. Tietze'nin adına yayımlanmış armağan kitapları şunlardır: *Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag: gewidmet von seinen Freunden und Schülern / WZKM* (LXXVI, 1986); *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* (İstanbul-Washington 1993); *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze* (Praha 1994).

Eserleri. Tietze, Türkçe'nin biçim ve anlam bilimiyle tarihsel gelişimi, etimoloji, metin neşri, halk edebiyatı ve biyografi gibi alanlarında birçok eser ve 100'e yakın makale yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: **1. Türkisches Lesebuch für Ausländer: Ecnebiler İçin Türkçe Okuma Kitabı** (İstanbul 1943, S. G. Lisie ile birlikte). Tietze'nin R. Anhegger ve W. Ruben ile beraber 1943-1946 yılları arasında yayımladığı on altı kitaplık "İstanbul Schriften-İstanbul Yazıları" serisinin ilk kitabıdır. **2. Malte Laurids Brigge'nin Notları** (İstanbul 1948, Rainer Marie Rilke'den çeviri, Behçet Necatigil ile birlikte). **3. Venedik'te Ölüm** (İstanbul 1952, Thomas Mann'dan çeviri, Behçet Necatigil ile birlikte). **4. The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin** (Urbana 1958, W. Henry ve R. Kahane ile birlikte). Türk denizcilik dilinin Yunan ve İtalyan kökenleri bakımından önemli olan eser birçok çalışmaya kaynaklık yapmıştır. **5. Turkish Literary Reader** (Bloomington 1963, 1968). **6. The Koman Riddles and Turkic Folklore** (Berkeley 1966). Eserde çağdaş Türk bilmeceleriyle *Codex Cumanicus*'taki bilmeceler karşılaştırılmıştır. **7. Advanced Turkish Reader: Texts from the Social Sciences and Related Fields** (Bloomington 1973). **8. Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles** (Berkeley-Los Angeles-London 1973, İlhan Başgöz ile birlikte; Türkçe'si: *Türk Bilmeceleri*, I-II, Ankara 1993; *Türk Halkının Bilmeceleri*, Ankara 1999). **9. Muṣṭafā Ālī's Description of Cairo of 1599** (Wien 1975). **10. The Turkish Shadow Theatre and the Puppet Collection of the L. A. Mayer Memorial Foundation** (Berlin 1977). **11. Muṣṭafā Ālī's Counsel for Sultans of 1581** (I-II, Wien 1979-1982). **12. Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem "The Jewish Bride"** (Wiesbaden 1981, Avedis K. Sanjian ile birlikte). XVII. yüzyıl müelliflerinden Eremya Çelebi Kömürçyan'ın manzum bir aşk hikâyesidir. **13. Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman (1851)** (İstanbul 1991). Vartan Paşa'nın kaleme aldığı, Or-

todoks ve Katolik Ermenileri arasındaki ihtilâfları yansıtan bir aşk hikâyesidir. **14. Die Abdal (Äynu) in Xinjiang** (Wien 1994, W. O. Ladstätter ile birlikte). Doğu Türkistan'da küçük bir grup olan Eynu ya da Uygur abdallarının yalnızca erkekleri tarafından kullanılan bir dilin köken araştırmasıdır. **15. Ottoman Melodies, Hebrew Hymns: A 16th Century Cross-Cultural Adventure** (Budapest 1995, J. Yahalom ile birlikte). Eserde, XVI. yüzyıl İstanbul'unda yahudi bestekâr-şairlerinin İbrânîce tasavvufî ilâhileri klasik Türk müziği makamlarına uyarlamaları anlatılmaktadır. **16. Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch: Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü** (der. Mehmet Ölmez, İstanbul 1999). 1955-1967 yılları arasında yazdığı beş makalenin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. **17. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati** (A-E, I, İstanbul-Wien 2002; II, F-J Wien 2009). Tamamlanması beklenen bu eseriyle Tietze Türkçe'nin sözlükçülük tarihinde özel bir yer edinmiştir. **18. Ferec ba'de eş-şidde (ein frühosmanisches Geschichtenbuch): Freund nach Leid** (I-II, Berlin 2006, G. Hazai ile birlikte).

Başlıca Makaleleri. "Die Geschichte vom Kerkermeister-Kapitan: ein türkischer Seerauberroman aus dem 17. Jahrhundert" (AO, XIX [1942], s. 152-403); "Azîz Efendi's Muhayyelât" (Oriens, I [1948], s. 248-329); "Die formalen Veränderungen an neuen europäischen Lehnwörtern im Türkischen" (Oriens, V [1952], s. 230-268); "The Use of Spoken Russian in Azerbaijani Literature" (Slavic Review, XXII [Seattle 1963], s. 727-733); "Ein slavisches Lehnwort in den frühosmanischen Chroniken" (WZKM, LXV-LXVI [1973-1974], s. 219-222; "Mustafâ Ālî of Gallipoli's Prose Style", Ar.Ott., V [1973], s. 297-319); "Zum Argot der anatolischen Abdal (Gruppe Teber)" (AOH, XXXVI/1-3 [1982], s. 521-532); "Die fremde Elemente im Osmanisch-Türkisch" (Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, ed. G. Hazai, Budapest 1990, s. 104-118); "Der Einfluß der Türkischen auf andere Sprachen" (Handbuch der türkischen, s. 119-145). Tietze, iki yeni Redhouse sözlüğünün (Yeni Redhouse Lügati: İngilizce-Türkçe, İstanbul 1950; Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, İstanbul 1968, 1974) yayım projesinin fikir babası olmuş ve hazırlama ekibi arasında yer almıştır. Ayrıca Hellmut Ritter'in 1924-1953 yıllarında Almanca tercümesi ve notlarla beraber yayımladığı üç

büyük ciltlik Karagöz edisyonunun III. cildi (Karagöz: türkische Schattenspiele, Wiesbaden 1953) onun katkılarıyla gerçekleşmiştir (eser ve makalelerinin tam bir listesi için bk. Anetshofer, XXX/1 [2005], s. 334-344).

BİBLİYOGRAFYA :

E. J. Zürcher, "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze", JTS, XXVI/2 (2002), s. 359-369; M. Köhbach, "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", WZKM, XCIV (2004), s. IX-XXIII; S. Faroqi, "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", Turcica, XXXVI, Paris 2004, s. 5-11; Mehmet Ölmez, "Türkçenin Yorulmaz Araştırmacı Andreas Tietze'nin Ardından", Toplumsal Tarih, XX/122, İstanbul 2004, s. 50-53; Sevrim Yılmaz Önder, "Andreas Tietze'nin Biyografisi Üzerine Bir Deneme", a.e., XX/122 (2004), s. 54-55; Hasan Eren, "Yitirdiklerimiz: Andreas Tietze (1914-2003)", TDL, LXXXVII/626 (2004), s. 169-174; G. Hazai, "Abschied von Andreas Tietze", Ar.Ott., XXII (2004), s. 9-22; L. Johanson, "Andreas Tietze", a.e., XXII (2004), s. 55-60; Helga Anetshofer, "Long Live Ottoman Studies, Andreas Tietze'yi (1914-2003) Hatırlarken: Erinnerungen an Andreas Tietze (1914-2003)", JTS, XXX/1 (2005), s. 315-350; R. Jaekel, "Andreas Tietze: Remembered by a Former Student", <http://www.isop.ucla.edu/cnes/people/article.asp?parentid=12112>.

HELGA ANETSHOFER

TİFÂŞİ

(التيفاشي)

Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl)
Şihâbüddin (Sabâhüddin / Şerefüddin)
Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed
el-Kaysî el-Kafsî et-Tifâşî
(ö. 651/1253)

**Tunuslu kadı, bâhnâme yazarı,
kıymetli taş uzmanı.**

580'de (1184) Tunus'un Kafa şehrinde doğdu; birçok âlim ve edibin yetiştiği ailesi Cezayir'in doğusunda bulunan Tifâş kökenlidir. Çocukluk yıllarını babasının kadılık yaptığı Kafa'da geçirdi ve ilk eğitimi burada aldı. Tunus Zeytûne Camii'nde edebiyat ve riyâzî ilimler okudu. Kahire ve Dimâşk'ta Abdüllatîf el-Bağdâdî ve Ebü'l-Yûmn el-Kindî gibi hocaların yanında tıp, felsefe, tabiat bilimleri ve Arap dili ağırlıklı bir öğrenim gördü; memleketine döndüğünde Kafa kadılığına tayin edildi. Bir süre sonra kadılıktan azledilmesi üzerine vatanından ayrılıp Doğu İslâm ülkelerinde bir yere yerleşmek niyetiyle hazırlık yaptığı sırada eşi vefat etti; mülkünü satıp üç çocuğuyla birlikte İskenderiye'ye giderken çıkan şiddetli kasırgada çocuklarını kaybetti. İskenderiye'ye ulaştığında başından geçenleri öğrenen Mısır Eyyûbî

Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'den yakın ilgi gördü ve onun yakınları arasına girdi. Kahire'de bir süre Mâlikî kadılığı yapan Tîfâşî 630 (1233) yılı civarında Dimaşk, Halep, Âmid, Harran, Musul, Cezîre-i İbn Ömer ve Fars'ı kapsayan bir seyahat yaptıktan sonra dönüşünde ünlü âlim ve ediplerle tanışarak kendini bilimsel çalışmalara ve eser yazmasına verdi. Hayatının sonlarına doğru işitme ve görme duyularını kaybet-tiyse de kendi kendini tedavi edip yeni-den görmeye başladı ve çalışmalarını sür-dürdü; ancak peşpeşe aldığı müşhiller ölü-müne yol açtı (13 Muharrem 651 / 15 Mart 1253). Tîfâşî çok geniş kültür sahibi bir âlimdi, çeşitli ilim ve sanatlardan anlıyor-du. Özellikle kıymetli taşların cinsi, kalite-si ve değeri konusunda uzmandı. Onun bu hususta yazdığı kitap uzun yıllar kaynak olarak kullanılmıştır.

Eserleri. 1. *Ezhârü'l-efkâr fi cevâhi-ri'l-aḥcâr* (*Kitâbü'l-Aḥcârî'l-mülûkiyye*). Kıymetli taşlar konusunda İslâm âlemin-de yazılmış eserlerin en önemlilerinden-dir. Tîfâşî bu kitabında yirmi beş çeşit kıy-metli taşı daha çok gittiği ülkelerde gör-düklerini, bizzat kendi tecrübe, tesbit ve gözlemlerine dayanarak ele almış, bunları nitelik ve özellikleri, faydalı oldukları alan-lar, ticarî kıymetleri gibi yönleriyle incele-miştir. Bu arada güvenilir kabul ettiği uz-man kişilerle ticaret erbabının ve Belinus, Yuhannâ b. Mâseveyh, Aristo, Fârâbî gibi âlimlerin görüşlerini aktarırken yer yer ba-zı yanlışlıkları eleştirmiştir. Eserde pan-zehirlerin çeşitleri ve özelliklerine de yer verilir. Beylek el-Kıpcâki, 681'de (1282) yaz-dığı *Kitâbü Kenzî't-tuccâr (ticâr) fi ma'rifeti'l-aḥcâr* adlı eserini büyük ölçüde bu kitaba dayandırmış, İbnü'l-Ekfânî de *Nuḥabü'z-zehâ'ir fi ma'rifeti'l-cevâhîr*'i ya-zarken bundan yararlanmıştır. İlk defa bir bölümü *el-Aḥcârü'lleti tucedü fi ḥazâ'i-ni'l-mülûk ve zehâ'iri'r-rü'esâ'* adıyla S. F. Ravius tarafından yayımlanan eseri (Utrecht 1784) daha sonra S. F. Ran (La-tince tercümesiyle birlikte, Utrecht 1818), A. R. Biscia (Florence 1818; Bologne 1906), Ahmed Fâris eş-Şidyâk (*el-Cevâ'ib* gaze-tesinde, İstanbul 1298/1881) ve Muham-med Yûsuf Hasan ile Mahmûd Besyûnî Hafâcî tahkik ederek neşretmiştir (Kahi-re 1977; bu neşir hakkında Mongia Men-sia bir tanıtım *IBLA*, XL/140 [1977], s. 347-352), Muhammed İsâ Sâlihiyye bir ten-kit yazısı *MMMA*, XXVII/2 [1983], s. 667-672) kaleme almıştır. XV. yüzyıl Osmanlı hekimlerinden Muhammed b. Mahmûd Şirvânî eseri yeni bilgiler ekleyip *Cevher-nâme* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir

(Leipzig Senato Ktp., nr. K. 231, vr. 1^b-55^b; Viyana Kraliyet Ktp., nr. 1448). İngilizce'ye de çevrilen eser (trc. Samar Najm Abul Huda, *Best Thoughts on the Best of Sto-nes*, New York 1997) ve müellifi hakkında Abdülkâdir Zimâme bir makale yazmıştır (RAAD, XXXIX [1964], s. 12-26). 2. *eş-Şi-fâ' fi't-tıbbi'l-müsne'd 'ani's-seyyidi'l-Muştafâ*. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Hz. Peygamber'in tıpla ilgili tavsiye ve uygu-lamalarına dair rivayetleri içeren *Kitâbü Tıbbi'n-nebî* adlı eserindeki râvilerin ve tekrarlanan hadislerin çıkarıldığı bir çalış-madır. Tıbbâ dair kitapların tertibine gö-re yedi bölüm (makale) halinde hazırlanan eseri Abdülmü'tî Emîn Kal'acî tahkik ede-rek yayımlamıştır (Beyrut 1408/1988). Ese-ri Ahmed-i Dâi de Türkçe'ye tercüme et-miştir (İÜ Tıp Tarihi Ktp., nr. 90). 3. *Kitâb fi 'ilmi'l-bedî'*. Baş tarafı eksik bir nüsha-sı Halep Ma'hedü't-türâsî'l-ilmî'de kayıtlı-dır (nr. 183/n 36). Müellif eserde yetmiş bölüme ayırdığı bedî' ilminin her çeşidine Kur'an, hadis ve Arap şiirinden örnekler vermiştir. 4. *Nüzhetü'l-elbâb fîmâ lâ yû-ced fi kitâb*. Cinsel hayat ve cinsel sapık-lıklar hakkındadır. Bir mukaddime ile on iki babdan oluşan eser *Râhatü'n-nüfûs* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2014, Esad Efen-di, nr. 2475; Râşid Efendi Ktp., nr. 1320), René R. Khawam tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır (*Les dé-lices des coeurs ou ce que l'on ne trouve en aucun livre*, Paris 1981). Daha sonra kısmen İngilizce'ye de çevrilen kitabın Ce-mâl Cum'a (London 1992) ve D. Celûl Az-zûne (Tunus 1997) tarafından tahkikli ne-şirleri gerçekleştirilmiştir. 5. *Rücû'u's-şeyh ilâ şîbâh fi'l-kuvveti 'ale'l-bâh*. Başta Bulak (1309) ve Kahire'de (1316) olmak üzere on kadar neşri vardır; mü-tercimi bilinmeyen İngilizce çevirisinin de (*The Old Man Young Again*, Paris 1898) birkaç baskısı yapılmıştır. Kâtib Çelebi'nin eserin Kemalpaşazâde tarafından Yavuz Sultan Selim'in emriyle Türkçe'ye çevrildi-gini belirtmesine (*Keşfü'z-zunûn*, I, 835) ve bazı kütüphane kataloglarında Kemal-paşazâde adına kaydedilmesine rağmen (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1012) mevcut nüshalarda buna dair bir işaret bulunmamakta ve *Keşfü'z-zunûn*'daki bil-ginin esere meşruiyet kazandırmak için eklendiği düşünülmektedir (*DİA*, XXV, 245). Kitabın Mîr Mustafa (Na'tî) Paşa'ya ait Türk-çe bir tercümesi vardır (TSMK, Revan Köş-kü, nr. 1702; İÜ Ktp., TY, nr. 9631). 6. *Faş-lû'l-ḥitâb fi medâriki'l-ḥavâssî'l-hams li-ülî'l-elbâb*. Bir ansiklopedi niteliğinde-

ki eserin yazımı 630 (1233) yılı civarında tamamlanmıştır. Tîfâşî'nin, uğrunda öm-rünü tükettiğini söylediği kırk cüzden mey-dana gelen eser onun ölümünden sonra kaybolmuş, otuz altı cüzü 690 (1291) yiln-da İbn Manzûr tarafından bulunarak *Sü-rûrû'n-nefs bi-medâriki'l-ḥavâssî'l-hams* adıyla iki cilt halinde ihtisar edilmiştir (nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1400/1980). İbn Man-zûr ayrıca muhtasarın I. cildini *Nişârü'l-ezhâr fi'l-leyl ve'n-nehâr* (nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, *el-Cevâ'ib*, İstanbul 1298/1881), II. cildini *Tallû'l-eshâr 'ale'l-cül-nâr fi'l-hevâ ve'n-nâr ve cemî'i mâ yah-düşü beyne's-semâ ve'l-arz mine'l-âşâr* adıyla tehzib etmiştir. Tîfâşî'nin *eş-Şifâ'*, *Ezhârü'l-efkâr* ve *Müt'atü'l-esmâ'* gibi bazı müstakil eserlerinin *Faşlû'l-ḥitâb*'ın bölümleri olduğu da kaydedilir. 7. *Müt'a-tü'l-esmâ' fi 'ilmi's-semâ'*. Müellif hattı nüshası Tunus'ta Muhammed Tâhir İbn Âşûr Kütüphanesi'nde bulunan eser mü-siki ve halk danslarıyla ilgilidir. Bazı bö-lümlerini Muhammed b. Tâvî et-Tancî ("et-Tarâ'ik ve'l-elhânü'l-mûsikiyye fi İfrî-kıyye ve'l-Endelüs", *Mecelletü'l-ebḥâs*, XXI/2-4 [Beyrut 1968], s. 93-116), Reşid es-Se-lâmî ("Şafâhât min Kitâbi Müt'atü'l-esmâ' fi 'ilmi's-semâ'", *el-Hayâtü's-şekâfiyye*, sy. 12, Tunus 1980, s. 146-152) ve Mahmûd Kattât ("Mine'l-maḥtûṭâtü'l-mûsikiyye", *Mecelletü'l-fîkr*, Mart-Nisan 1986, s. 40-48, 114-120) neşretmiştir. 8. *Meṭâli'u'l-büdûr fi menâzili's-sürûr* (Bibliothèque Nationale, nr. 1176). 9. *Risâle fîmâ yah-tâcû ileyhi'r-ricâl ve'n-nisâ' fi isti'mâ-li'l-bâh mimma yedurru ve yenfa'*. Ba-şarılı bir cinsel hayatla ilgili olan eser H. M. el-Haw tarafından tercüme edilip ya-yımlanmıştır (Erlangen 1970). 10. *Sec'u'l-hedil fi aḥbâri'n-Nîl*. Nil havzasının coğ-rafyası ve burada yapılan tarım üzerine kaleme alınan eser Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muḥâḍara*'sının kaynaklarındandır. Tîfâ-şî'ye nisbet edilen diğer eserler şunlardır: *Kitâbü'l-Mesâlik*, *el-Münkız mine'l-he-leke (tehlûke) fi def'i meḍârri's-semâ'i-mi'l-mühlike*, *ed-Dürretü'l-fâ'ika fi me-ḥâsini'l-efârika*, *Dürretü'l-le'âl (âl)*, *ed-Dibâcû'l-hüsrevânî fi şî'ri İbn Hânî*, *Qâdimetü'l-cenâh fi âdâbi'n-nikâh*, *Ki-tâb fi't-târîh*, *Mişkâtü envâri'l-hulefâ'* ve *'uyûnû aḥbâri'z-zurefâ'*, *Tefsîr*.

BİBLİYOGRAFYA :

Tîfâşî, *Ezhârü'l-efkâr* (nşr. M. Yûsuf Hasan – Mahmûd Besyûnî Hafâcî), Kahire 1977, neşrede-nin girişi, s. 7-17; a.mlf., *Nüzhetü'l-elbâb* (nşr. Celûl Azzûne), Tunus 1997, neşredenin girişi, s. 5-23; İbn Saïd el-Mağribî, *Râyâtü'l-müberraizin ve gâyatü'l-mümeyyizîn* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1987, s. 266-268; İbn Ferhûn, *ed-Dibâ-*

TİFÂŞİ

cü'l-müzheb, I, 247-248; *Keşfü'z-zunûn*, I, 72, 233, 620, 742, 835; II, 979, 1055, 1260, 1305; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876 → Rabat 1980, II, 237-239; Mählûf, *Şecere-tü'n-nûr*, s. 170; Serkis, *Mu'cem*, I, 651-652; Brockelmann, *GAL*, I, 652; *Suppl.*, I, 904; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 650; M. Ullmann, *Die Medizin in Islam*, Leiden 1970, s. 196-197; M. Plessner – F. Klein-Franke, “al-Tifâshi”, *DSB*, XIII, 407-408; Mähfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîn*, I, 272-275; Şeşen, *Fihri'sü mahtûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 154-156; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-mağribi'l-'Arabî*, Rabat 1406/1986, IV, 132-140; Ebû'l-Kâsım Muhammed Kurrû, *Müstedrekü'l-fehresi't-târîhi li'l-mü'ellifâti't-Tûnisîyye*, Beyrut 1988, s. 62-64; Necvâ Osman, “Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî ve âşârühü'l-'ilmiyye”, *Ebhâşü'n-nedveti'l-'âlemiyyeti'r-râbi'a li-târîhi'l-'ulûm 'inde'l-'Arab* (nşr. Mustafa Şeyh Hamza), Halep 1412/1992, I, 75-89; J. Ruska, “Tifâşî”, *IA*, XII/1, s. 263-264; a.mlf. – [O. Kahl], “al-Tifâşî”, *El²* (İng.), X, 476; E. K. Rowson, “al-Tifâşî”, *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 772; M. A. Yekta Saraç, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, XXV, 245.

KASIM KIRBIYIK

TİFLİS

Gürcistan Cumhuriyeti'nin başşehri.

Gürcistan'ın doğu kesiminde Kür (Kura) nehrinin dağlar arasında açtığı dar ve dik yamaçlı vadide nehrin iki yakasında yer alır. Şehrin adı kaynaklarda Tphilisi ve Tbilisi şeklinde geçer. Bu isim 1936'dan sonra Tbilisi olarak değiştirilmiştir. Şehir adını, Mtabari'nin kuzeydoğu yamaçlarından çıkan sıcak su kaynaklarına izâfeten Gürcüce “tbili” (sıcak) kelimesinden almıştır. Tiflis'in ne zaman kurulduğuna dair kesin bilgi yoktur. Arkeolojik kazılar milâttan önce IV-III. binlerde bir yerleşim yeri olduğunu gösterir. İlk defa IV. yüzyılda Pers hâkimiyeti altında iken bir belgede adı geçer. Buna göre, Gürcistan'ın (Kartli) idare merkezi Mtsheta'nın Pers saldırılarına uğraması üzerine burayı savunmak amacıyla Tabor dağında 380'li yıllarda bir hisar yapılmış, burası daha sonra Şuriziche (Karşıkale) adını almış, hemen civarında dağın eteğinde Kral Wahtang Gorgaslani (446-499 [?]) Tiflis kale şehrini tesis etmiştir. Şehrin kuruluş tarihi ihtilâflı olup 455, 458 ve 469 yılları öne sürülür. Kral Wahtang'ın Persler'le savaşları esnasında kale ve Tiflis kasabası (Sopheli) tahrip edildi. Wahtang'ın oğlu Daçi (499-514) Tiflis surlarının yapımını tamamladıktan sonra başşehri Mtsheta'dan Tiflis'e taşıdı. Tiflis, Gürcü Kralı Gurgeni'nin 523'te Persliler'e yenilmesiyle onların idaresine girdi. Bu sırada Bizanslılar'la Persliler'in Karadeniz kıyısı hâkimiyeti için yaptıkları savaşlarda

İranlı valilerin ikamet yeri oldu. Kral Guaram zamanında şehir önemli ölçüde gelişti, sarayın etrafı taş duvarlarla örüldü, kale genişletildi. Daha sonra Bizans İmparatoru Herakleios, Türkler'le ittifak yaparak şehri kuşatıp ele geçirdi (628). Bir yıl sonra Hazarlar'ca yağmalandı.

Tiflis, Hz. Ömer devrinde başlayan Kafkasya'ya yönelik askerî harekât neticesinde Hz. Osman döneminde fethedildi. 22 (643) yılında bölgeye gönderilen Sürâka b. Amr, Habîb b. Mesleme'yi Tiflis üzerine sevkettiyse de olumlu sonuç alınamadı. Halife Osman devrinde Habîb b. Mesleme, İrmîniye fethiyle görevlendirildi ve Duvîn'i (Dvin) fethettikten sonra Tiflis'i kuşattı. Bu sırada Gürcü kralına barış teklif ederek İslâm hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Teklifi kabul eden Gürcü kralı değerli hediyelerle birlikte bir elçisini Habîb b. Mesleme'ye yolladı. Yapılan antlaşmaya göre Tiflis halkının canına, ibadethanelerine dokunulmayacak, buna karşılık onlar da her aile için 1 dinar ödeyecek, müslümanlarla dost kalacak, düşmanlarına karşı düşmanlık edeceklerdi (Belâzürî, s. 289). Habîb b. Mesleme ayrıca, Gürcü kralından gelen hediyelerin değerini tesbit ettirip bunu yıllık cizye miktarından düşüğünü bildirdi (Yâkût, II, 36). Böylece Tiflis İslâm hâkimiyetine girdi (25/645-46). Habîb b. Mesleme'nin Tiflis'te İslâm'ı tebliğ için görevlendirdiği Abdurrahman b. Cez es-Sülemî'nin faaliyetleri neticesinde halkın önemli bir kısmı Müslümanlığı kabul etti. İlk fetihlerin ardından Tiflis'te bir garnizon yerleştirilerek emniyet sağlandı ve bölgeye müslüman topluluklar iskân edildi. Daha sonraki yıllarda bölge Emevîler'le Bizanslı-

lar arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu. Emevî kumandanlarından Mervân b. Muhammed bölgede İslâm hâkimiyetini pekiştirdi. 683-764 yılları arasında Gürcistan'a yönelik Hazar akınları sırasında Tiflis bir ara Hazarlar'ın eline geçti. Abbâsîler'in ilk döneminde Tiflis'te İshak b. İsmâil bir İslâm emirliği kurdu ve Halife Mutevekkil-Alellah devrine kadar devam etti (833-852). İshak b. İsmâil'in hâkimiyet alanını genişletmesi ve bağımsız hareket etmeye başlaması yüzünden Mutevekkil-Alellah Türk kumandanı Boğa el-Kebir'i onun üzerine gönderdi. Boğa, İshak ve oğlunu esir alıp öldürttü (238/852). Bu kuşatma sırasında şehir yakıldı ve çok sayıda insan öldürüldü (Taberî, IX, 192). Böylece Tiflis'te İslâm emirliği sona erdi ve müslümanların bölgedeki etkinlikleri azalmaya başladı.

III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda Gürcistan'da hüküm süren ailelerden Benî Ca'fer, adını Tiflis Valisi Ca'fer b. Ali'den almaktadır. Ca'fer b. Ali ve halefleri Abbâsî halifeleri adına para bastırdı ve onları metbû tanıdı. IV. Bagrat döneminde 1032'de Kartli'nin ileri gelenlerinden Thrialth hâkimi Liparit Orbeliani ve Ivane Abazasdze, Tiflis Emîri Ca'fer'i ele geçirdilerse de IV. Bagrat onu serbest bıraktırdı ve ardından Tiflis'i kuşatma altına aldı, fakat daha sonra Emîr Ca'fer'le yeniden anlaşma yaptı. 1046'da Tiflis Emîri Ca'fer'in ölümü üzerine Tiflisliler IV. Bagrat'ı çağırarak şehri ona teslim ettiler. İslâm coğrafyacıları Tiflis'in çok eski, güzel ve büyük bir şehir olduğunu, etrafının iki kat surla çevrildiğini, Kür nehrinin her iki yakasına kurulan şehrin üç (veya beş) kapısı bulunduğunu, doğal

Tiflis'ten bir görünüş

